

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 3

İstanbul — 1985

KUREYŞ SÛRESİ ÜZERİNE BİR TEFSİR DENEMESİ

Yrd. Doç. Dr. Emin IŞIK

(Kureyş sûresi Mekke'de Nâzil olmuştur, 4 âyettir.)

Bismillâhirrahmânirrahîm

*Madem sağlanmıştı Kureyş'e dostluk,
Güvenle her yana, yaz, kış yolculuk
Kâbe'nin Rabbine etsinler kulluk!
O'ndandır bu güven, O'ndan bu bolluk.*

Kureyş Mekke'nin asıl yerlisi olan büyük ve meşhur arap kabilesinin adıdır. Ataları Fihri vasıtasıyla soyları Hz. İsmail ve Hz. İbrahim'e dayanan Kureyşliler, hem en soylu kabileye mensup olmaları, hem de Allah evi (Kâbe)nin hizmetinde bulunmaları sebebiyle diğer arap kabileleri arasında itibarlı bir mevkiye sahip idiler. «Allah evinin komşuları» diye anılırlar, her gittikleri yerde dostça karşılanır, saygı ve yardım görürlerdi.

Kureyş sûresinin konusu, Mekke halkının kendi içinde ve komşu kabilelerle olan ilişkilerinde hüküm süren geleneksel barış ortamı ile ona bağlı nimetlerdir. Kureyşlilere ihsan edilen nimetleri dile getiren sûre, onları ve bütün insanları Allah'ın nimetlerine lâyık olmaya ve yalnızca O'na kulluk etmeye çağırmaktadır. İlk bakışta sadece Mekke müşriklerini dine davet ediyor gibi görünüyorsa da aslında mü'minleri de ibadete ve şükre davet etmektedir. Bu davet halen yeryüzündeki bütün müslümanlar için geçerlidir: Dünyanın neresinde olursa olsun namaz-

da yüzünü kibleye dönen her müslüman, aslında Kâbe'nin Rabbi olan Allah'a ibadet etmektedir.

Bu sûre ile bir önceki Fil sûresi konu ve anlam bakımından birbirinin devamı gibidir. Fahreddin Razi'nin de beyan ettiği gibi, nimet, def-i mazarrat ve celb-i menfaat olmak üzere iki türdür. Def-i mazarrat, yani Kureyşlilerin düşman saldırısından nasıl korunduğu Fil sûresinde anlatılır. Bu sûrede ise celb-i menfaat demek olan ve Kureyş'e sağlanmış bulunan dostluk, güven ve refah dile getirilir. Fil olayında Allah'ın himayesini gözleriyle gören ve Mekke'li olmanın nîmetini nesiller boyunca yaşayıp gelen bu insanların, Hz. Muhammed (S.A.) in davetine herkesten önce koşmaları ve tevhîd dinine herkesten fazla sahip çıkmaları gerekirdi. Putperestlikte ısrar edip Hz. Peygamber'e karşı direnmenin onlara yakışmadığını îma eden sûre, öteki nimetleri için olmasa dahi bu nimeti için Allah'a şükretmeleri gerektiğini bildirmektedir.

Bu sûrenin nüzûlü sırasında Kureyş içinde henüz çok sayıda müşrik bulunmasına rağmen, kendilerine ihsan edilen nimetlerle birlikte sûrede «Kureyş» ismine de yer verilmiş, böylece bu kabilenin namı ve şanı ebedileştirilmiştir. Çünkü herşeyden önce Peygamber Efendimizin kabilesidir. İslâm'dan önce olduğu gibi, İslâm dininin de kutsal kiblesi olan Kâbe'ye hizmet eden kabiledir. Ayrıca İslâm'a ilk giren ve onun yayılmasında birinci derecede rol oynayan insanların, yani Muhacir'in kabilesidir.

Şüphesiz Kur'ân'da isminin anılması, Kureyş için başlı başına bir şeref ve öteki bütün nimetlerden daha büyük bir nimettir. Bununla beraber bu sûre, yalnızca bu kabilenin şanını tebcil için gelmiş sanılmamalıdır. Kureyş'in şahsında bazı ekonomik ve sosyal gerçekleri dile getirmek için nazil olmuştur. Bu sosyo-ekonomik gerçeklerin izahına geçmeden önce bazı kelime ve terkiplerdeki incelikleri görelim:

«Ülfet» kökünden karşılıklı iyi ilişkiler demek olan «ilâf» kelimesi ünsiyet, dostluk, iyi geçim, anlaşıp uzlaşma, kaynaşma, dayanışma ve yardımlaşma mânâlarına gelir. Başka yerlerde, özellikle «Tîn» sûresinde, Mekke'den güvenli şehir anlamına «Beled-i emîn» diye söz edilirken, bu sûrede «ilaf» kelimesinin Mekke'ye değil de doğrudan Kureyş'e izafe edildiği görülüyor. Bunun birinci sebebi, söz konusu barış ve güvenliğin, doğrudan doğruya şehirde yaşayan insan unsuru ile ilgili olmasıdır. Şehre izafe edilmesi halinde, bu husus, sırf Mekke'ye mahsus sabit ve değişmez bir özellik sanılabilirdi. Böyle sanılmasın ve Kureyş'e benze-

yen bütün toplumlar için geçerli bir özellik şeklinde anlaşılın diye bu ifade tarzı tercih edilmiş olabilir.

Sûrede «îlâf» kelimesinin iki def'a tekrar edildiği görülmektedir. İlk bakışta mânâyı te'kîd ediyor (pekiştiriyor) gibi görünen bu tekrarda da bazı incelikler bulunmaktadır. Sezildiği kadarıyla Kureyş ismine izafe edilen «îlâf», Kureyş'in kendi içindeki güven ve kaynaşmaya, yani kabile içi barışın önemine dikkat çekmektedir. İkinci «îlâf» ise yolculuk (rihle) karinesinden de kolayca anlaşılacağı gibi, Kureyş'in civar aşiretler ve komşu ülkelerle olan dostluğuna ve bunun önemine işaret etmektedir.

Ekonomik hayat tarzı ne olursa olsun, ülke içi barışın bütün toplumlar için aynı derecede önem taşıdığı muhakkaktır. Ancak ekonomik hayatları yalnızca dış ticarete bağlı Kureyş ve benzeri toplumlar için komşu ülkelerle olan barışın hayatî önem taşıdığı gözden uzak tutulmamalıdır.

İbni Abbas'dan gelen bir rivayette «kış ve yaz seferleri» Kureyş'in, kışın Yemen, yazın da Şam tarafına düzenlediği ticarî seferler şeklinde tefsir edilmiştir. Gerçi Kureyş kabilesinin en fazla bu iki ülke ile ticarî ilişkiler içinde olduğu bilinmektedir. Bununla beraber âyette mutlak olarak zikredilen seferleri, yalnızca bu iki ülkeye yapılan iki sefere tahsis etmek yine de mahzurlu gibi görülmektedir. Çünkü böyle bir tahsisle hem âyetin mânâsı daraltılmış oluyor, hem de bilinen tarihi gerçeklere uymayan bir sonuç doğuyor. Zira kaynakların bildirdiğine göre, Kureyş kabilesinin Şam ve Yemen'le olduğu gibi, Habeşistan ve İran'la da ticarî ilişkileri ve bu ilişkileri düzenleyen anlaşmaları bulunuyordu. İlk anlaşmayı Haşim sağlamış idi: Kureyş tüccarlarının bazı Yemen ve Hicaz malları ile Şam diyarındaki pazarlara emniyetle gidip gelmeleri için ahd-ü eman mahiyetinde bir ruhsatnameyi Şam Kayseri'nden almıştı. Kureyş tüccarlarının elinde Yemen, Habeş ve İran gibi öteki ülke hükümdarlarından alınmış buna benzer ruhsatnameler de bulunuyordu. Bu durum göz önünde tutulunca, ticarî mânâda «îlâf», Elmalılı merhûmun da ifade ettiği gibi, bir nevi «Kapitilasyon» demek olur.

Görüldüğü üzere âyette geçen «yaz ve kış seferleri»ni, yalnızca Şam ve Yemen'e yapılan iki sefere tahsis etmek ve sadece bundan ibaretmiş gibi göstermek, yanlış olmasa da eksik bir tefsir olur. Bize kalırsa, bunu kesretten kinaye şeklinde, yaz ve kış demeden her mevsim ve her yana yapılan çeşitli seferler şeklinde anlamak daha uygun düşmektedir. O zaman ortaya şöyle bir anlam çıkar:

Şayet Kureyş kabilesi, ziraat yapılan bir ülkede yaşıyor ve ziraatle geçiniyor olsaydı, en fazla yılda bir defa mahsul alacaktı. Hattâ bazı seneler meydana gelebilecek kıtlık ve kuraklık yüzünden yine de açlık ve yokluk çekecekti. Halbuki şimdi ziraate elverişli olmayan Mekke gibi bir şehirde yaşıyor olmasına rağmen, yaptıkları güvenli ticaret sebebiyle hiç açlık korkusu çekmeden, bolluk ve refah içinde yaşayıp gidiyorlar.

Ticaretten gözetilen nihâi hedefin kâr ve menfaat elde etmek olduğu düşünülür ve sûrenin müteakip âyetleri göz önünde bulundurulursa, âyette söz konusu yaz ve kış seferlerinin mahiyetini izahtan ziyade, bu seferlerin Kureyş kabilesinin hayatında oynadığı rolü ifade etmek ve meydana getirdiği duruma dikkat çekmek istendiği görülür. Çünkü onlara sağlanmış olan şey, açlıktan kurtarılmak, başta açlık korkusu olmak üzere öteki bütün korkulardan uzak tutulmuş olmaktır. Ayeti mutlak mânâsı içinde ele aldığımız zaman, bu hükmün, yalnızca geçmiş zamanlar veya sûrenin geldiği yıllar için değil, aynı şekilde kıyamete kadar gelecek bütün zamanlar için geçerli bir teminat olduğu görülür. Bize kalırsa bu husus, yalnızca Kureyş için de değil, şart ve özellikleri Kureyş'e benzeyen bütün toplumlar için de geçerlidir. Çünkü insanlığın hayatında tek ve istisnâî bir olay için âyet gelmez. Burada Kureyş'in şahsında cihansümûl bir sosyo-ekonomik ilke dile getirilmiştir.

Bu şu demektir :

Bir ülkenin refah ve kalkınması, öncelikle kendi içindeki barış ve huzura, sonra da komşu ülkeler ile olan iyi ilişkilerine bağlıdır. İçerde barışı gerçekleştirememiş, can ve mal güvenliğini sağlayamamış olan bir ülkenin ekonomisi gelişme göstermez, aksine kısa zamanda çökmeye mahkûm olur. Bunun gibi, gerek siyasî gerek ticarî alanlarda komşuları ile iyi ilişkiler kuramamış olan bir ülkenin ekonomisi de sürekli tehdit ve tehlike altında demektir. Böyle bir ekonominin kendinden beklenen gelişmeyi göstermesi mümkün olmaz. Sağlam bir ekonomi, içerde barış ve huzura, dışarda düzenli ve istikrarlı ilişkilere muhtaçtır.

Kur'ân-ı Kerîm, ortaya koyduğu Kureyş misâli ile ekonomik hayatın dayandığı bu iki temel şartın önemine dikkat çekiyor. Bir milletin kendi içindeki barış ve dayanışması ile komşularıyla iyi ilişkiler kurmasını Allah'ın o millete en büyük nimeti diye tanıtıyor.

Görüldüğü gibi, Kâbe'nin bulunduğu Mekke şehri, yalnızca din ve ibadet hayatı için bir kible, bir örnek olmakla kalmıyor, orada yaşanan

ekonomik hayatın ve bunun dayandığı barış ve güven ortamının, bütün İslâm ülkelerine, hattâ bütün dünya ülkelerine örnek olabilecek bazı özellikler taşıdığı gözler önüne seriliyor.

Siz buna isterseniz ekonomide «Küreyş Modeli» de diyebilirsiniz. Tarihten ve çağımızdan vereceğimiz şu misaller, bunun sağlam ve tutarlı bir model olduğunu ortaya koyuyor:

1. Denebilir ki, cihan hakimiyetinin yegâne temsilcisi olan büyük ve kudretli Osmanlı Devleti, sürekli savaşlar sonucunda bozulan ekonomisi yüzünden çökmüştür. Bazı tarihçiler bu çöküntüye esas sebep olarak, Doğu-Batı deniz ticaret yolunun Akdeniz'den açık denizlere kaymasını gösterirler. Ancak bu gerçeğin altında da yine Akdeniz'deki güven ortamının giderek yok olması, kıtalararası ticaretin kendine açık denizlerde daha güvenli yollar aramaya mecbur kalması sebepleri yatmaktadır.

2. Bilindiği gibi, İsviçre Avrupa'nın en dağlık ve geçim kaynakları en kıt olan ülkesidir. Fakat iç barışa ve özellikle bankacılıktaki itimat ve emniyet ilkesine verdiği büyük önem sebebiyle milletlerarası mevduatı büyük ölçüde kendisine çekebilmiş, sanayi ve dış ticaret için gerekli olan sermayeyi, ucuz kredi olarak, tüccar ve işadamlarına verebilmiştir. Büyük yatırımlar ve büyük ticaret için bol ve ucuz kredinin ne demek olduğunu uzun uzadıya izaha lüzûm yoktur. Ülkedeki güven ve istikrar ile dış ticaretteki iyi ilişkiler İsviçre'yi refah ve zenginliğin zirvesine çıkarmıştır. Denize hiç kıyısı olmayan bu dağ ülkesinin güçlü deniz ticaret filoları bulunmaktadır. Turizm ve ticarete dayalı olan bu refahı, temelde can ve mal güvenliği bakımından emniyetli ve istikrarlı bir ülke olmasına borçludur.

3. Keza Lübnan Orta-Doğu'nun en dağlık ve en fakir ülkesi olduğu halde, turizm ve ticaret sayesinde yıllarca refah ülkesi olarak yaşadı. Fakat iç barışın bozulması ile birlikte o refahın yerinde yeller estiği görüldü.

4. Bir başka misâl olarak Japonyayı ele alabiliriz: Volkanik kayaların meydana getirdiği irili ufaklı yüzlerce adadan ibaret olan bu ülke 150 milyon nüfusa karşılık, ancak Türkiye'nin Trakya bölgesi kadar ekili biçili araziye sahiptir. Bununla beraber ülkede sağladığı iç barış, özellikle kendine mahsus çalışma barışı sayesinde kurduğu ve geliştirdiği sanayi ve ticareti ile Japonya, dünyanın en zengin ülkeleri arasına girmeyi başarmıştır. Bilindiği gibi, yalnızca temel gıda maddelerini

değil, sanayi için gerekli olan hemen her çeşit ham maddeyi ülke dışı kaynaklardan satınalan Japonya bunları işleyip mamul madde haline getirdikten sonra dış ülkelere satmaktadır. Üstelik dış pazarlarda adı «rekabet edilemez» ülkeye çıkmış bulunmaktadır.

Japonya bugünkü durumunu, halkının iyi kaynaşmış bir kitle olmasına, bir de ibadet heyecaniyle yapılan bir üretim ve ticaret zihniyetine borçludur.

Zaten sûrede söz konusu edilen «îlâf» da bu demektir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; bir milletin sahip olduğu en büyük millî servet, fertlerinin birbirlerine karşı duyduğu sevgi ve güvendir. Ekonomik kalkınma ve refah gibi çok maddî görünen bir konu dahi temelde böyle bir manevî faktöre dayanmaktadır.